

Dan maakt het leven maar zin

31 zinvolle gesprekken

Dan maakt het leven maar zin

31 zinvolle gesprekken

Gerard van Leeuwen

Willst du immer weiter schweifen? Sieh, das gute liegt so na. Lerne nur
das glück ergreifen, denn das glück is immer da.

Johan Wolfgang von Goethe

Eerste druk 2023

Tweede herziene druk juni 2025

Schrijver: Gerard van Leeuwen

Coverontwerp: Gerard van Leeuwen, BNB

ISBN: 9789464800708

© Gerard van Leeuwen

Inleiding

'De zin van het leven, die schrijf je zelf.'

Loesje

Soms wil je een herinnering terughalen uit het verleden, vanuit de tijd waar we nooit meer zullen zijn. Terughalen om het een ander te laten zien, om een ander dicht bij een ervaring te brengen die je ooit zelf had. Tevergeefs, ons leven is opgebouwd uit herinneringen aan unieke momenten die alleen voor onszelf uniek zijn. Hoe komt het dat ik al zolang weet dat het laatste nummer op mijn begrafenis "A Whiter Shade of Pale" van Procol Harum moet zijn? Het was zomer 1967, uit de speakers van het zwembad "De IJzeren Man" in Vught klonk in eindeloze herhaling dé zomerhit van dat jaar. Was het de stem van Gary Brooker, was het de mix van pop- en klassieke muziek (Bach), was het de iconische klank van het Hammondorgel? Ik was elf jaar oud en dat lied bracht mij de liefde voor muziek, de liefde voor het leven en de melancholie die zo diep en omvangrijk in mij schuilt. Procol Harum bracht mij bewustzijn, bracht mij voor het eerst in de meta positie, als toeschouwer van mijn eigen leven. Soms wil je iets terughalen uit het diepe verlangen dat wat jou zo geraakt heeft, door de ander ook wordt gevoeld, het te delen omdat het zo groots, zo fundamenteel, zo beslissend is geweest. Het is onmogelijk maar dat verlangen blijft. Vertel me over jouw tijd, over jouw leven, jouw momenten die je de ander graag zou willen laten zien, laten ervaren, wetende hoe onmogelijk dat eigenlijk is. Is dat mijn drijfveer om jullie te vragen naar de zin van het leven?

In 2019 stond er regelmatig in de Volkskrant een interview van Fokke Obbema met het thema de 'Zin van het Leven'. Een reeks aan mensen passeerde daar en het was altijd de moeite waard om te lezen. Onder de titel "De zin van het leven, gesprekken over de essentie van ons bestaan" verscheen vorig jaar de bundeling van die gesprekken. Het inspireerde mij om een rondje in mijn netwerk te maken om over dit thema in gesprek te gaan, met het voornemen er een bundel van te maken zodat de geïnterviewden hun visie op het leven anno 2022 later nog eens terug zouden kunnen lezen en hun verhaal ook te delen met anderen.

Deze bundeling bevat 31 gesprekken waarbij ik ook aandacht besteed aan de achtergrond en levensloop van de geïnterviewden om iets meer context te geven aan hoe mijn

gesprekspartners aankijken tegen die vragen over de zin van het leven. Ik heb ze geconfronteerd met vragen over hun ouders, hun opvoeding, het geloof, de zin van het leven, het ervaren van zinloosheid, de dood, wat hen beweegt en hoe hun agenda voor de komende jaren er uit ziet. Niet alles is in elk gesprek aan de orde gekomen, de gesprekken zochten ook hun eigen weg. Het is een mooie verzameling geworden van verhalen, ervaringen, opvattingen die vooral onze menselijke staat “La condition humaine” beschrijft, met dank aan iedereen voor het vertrouwen, de openheid en eerlijkheid die jullie mij schonken in de gesprekken.

In deze inleiding maak ik wat kanttekeningen rondom de gesprekken die ik heb gevoerd, zaken die mij opvielen en mij ook weer tot nadenken hebben gestemd. Ook geef ik in deze inleiding mijn eigen inzichten over het thema waar ik jullie op bevraagd heb. Je kunt zeggen dat ik in ieder geval uitgebreid gelegenheid heb gehad erover na te denken. Verwacht dus geen onzin, maar ook al is alles wat ik hier schrijf wellicht zinnig te noemen, daarmee geef ik al direct iets weg van mijn visie op de zaak, alles wat ik schrijf is in al zijn zinnigheid misschien ook wel onzinnig. Over wat mij opviel in de gesprekken maak ik om te beginnen enkele opmerkingen.

Middenstand

“Ik was geboren en op slag, behoorde ik tot middenstand, ik was voorbestemd te kwijnen, geen lichaam, alles voor ’t verstand...Ik behoor tot middenstand, mijn lijf is zwak, mijn vel verbleekt.”

Raymond van 't Groenewoud

De mensen die ik interviewde weerspiegelen de kring waarin ik mij beweeg en vermoedelijk ook de kring waar degenen die ik sprak zich bevinden. Wie zijn wij? Zoon van de melkboer, dochter van de slager, dochter van de leraar, dochter van de lerares, zoon van de winkelier, dochter van de loodgieter, dochter van de boekhouder, zoon van de ambtenaar. Veel van de geïnterviewden, veel van ons behoren tot wat we traditioneel de middenstand noemen. Vanuit sociologisch perspectief lijkt het onderscheid tussen arbeiders, middenstand en hogere klasse te zijn verdwenen. In de praktijk definiëren we het nu anders, maar onze ouders waren wel degelijk nog onderdeel van de middenstand. Onze generatie voelt zich meer thuis bij een indeling naar levensstijl, we kiezen zelf de subcultuur waar we bij willen horen.

Wij begeven en bewegen ons onder 'ons soort mensen' waarbij cultuur, stijl, prestaties, functies en bezittingen onderscheidende en tegelijk verbindende criteria zijn.

Over geloven

"Alleen, onder een hemel zonder God"

Albert Camus

Aan het einde van de middelbare school werkte ik aan een scriptie over Jean Paul Sartre. Het besef dat God niet bestond en dat dit gegeven de mens de volledige vrijheid gaf, maar ook de verantwoordelijkheid om met het leven te doen wat hij of zij wilde, drong diep bij mij binnen. Mijn klasgenoot Hans schreef zijn scriptie over Albert Camus onder de titel "Alleen, onder een hemel zonder God". Voor mij was het al een aantal jaren duidelijk, als ik omhoogkeek was daar de hemel, dat eindeloze blauw en in de nacht dat eindeloze zwart, bezaaid met miljarden sterren, waarover ik geleerd had dat daar onze Lieve Heer zijn domicilie had en waarvan ik inmiddels overtuigd was dat daar geen God woonde. Ik zag wat Albert Camus zag als hij naar boven keek. Onder een hemel zonder God, daar stonden wij, allebei alleen. Bijna niemand van ons gelooft nog in God, in het traditionele godsbeeld waarmee een groot deel van ons groot is geworden. De God uit onze jeugd die, zoals ik nu ook nog steeds doe, geschreven wordt met een hoofdletter, de God die onze schepper is, die tot ons is gekomen door zijn zoon Jezus, de God aan wie wij ooit verantwoording moeten afleggen, de God die ons laat wikken, maar uiteindelijk beslist. Die God is, in de ogen van velen, dood. Sommigen die ik heb geïnterviewd geloven in 'iets', de meesten geloven niets. Degenen die iets geloven hebben het dan vooral over een spirituele dimensie, over het licht, over onverklaarbare gebeurtenissen of ervaringen, hebben het dan over energie, die niet zichtbaar is, niet aanwijsbaar, maar soms voelbaar. Jos maakte mij ervan bewust dat, terwijl ik dit schrijf, via onzichtbare en onhoorbare, niet waarneembare gebeurtenissen er inmiddels weer vijf berichten van een medemens in een klein apparaatje naast mij zijn beland die mij kunnen informeren, kunnen verrassen, kunnen raken. Als dat kan, wij weten inmiddels hoe dat technisch gezien werkt, is er dan nog méér dat wij niet waarnemen, waarvan we niet weten hoe het werkt. Een dimensie die ongekend is.

Maar de meesten van ons geloven niet, geloven niets, hebben afscheid genomen van het christelijk geloof zoals ons dat is gebracht door ouders, school, dominee of pastoor. Wij kunnen ons niet langer vereenzelvigen met de voorgangers in de kerk die ons een hiernamaals beloofden, ons niet vinden in uitspraken op begrafenissen: "Gedenken wij diegenen die door de Dood heen zijn gegaan", dat geloof ontbreekt ons. De dood als transitie naar een volgend leven, dat maken ze ons niet meer wijs. Het beeld van de doorreis, dat dit leven onderdeel is van een grotere tocht, het is wat we verlangen, wat we zo graag zouden willen, dat 'God ons thuis brengt uit onze ballingschap, dat zal een droom zijn' (Psalm 126). Niet dat wij daarmee ook afscheid hebben genomen van christelijke waarden, we zijn allemaal nog altijd deels een product van onze opvoeding en onze tijd. Alleen is de term 'christelijk' vervangen door 'humanitaire-' of 'algemeen menselijke-' waarden. Er zit veel waardevols in het christelijk geloof en in mijn persoonlijk leven heb ik meer aan die waarden die me aanspreken en niet aan het geloof. Dan heb ik het over barmhartigheid, zorgzaamheid, medemenselijkheid en troost.

Wat wij vaak de schepping noemen en ik zo vaak in indrukwekkende natuurfilms heb aanschouwd, daar kan je als bewoner van deze planeet niet naar kijken zonder de vraag te stellen hoe het allemaal zo kan. Al die verschillende soorten planten, al die verschillende soorten dieren, al die variaties binnen de soort. Natuurlijk is er het antwoord van Darwin maar alsnog blijft iets ervan een mysterie, gaat het ergens ons bevattingsvermogen te boven. Het onbegrijpelijke daarvan doet verlangen naar een antwoord, naar een schepper, een genie. Vaak werd en wordt ons 'niet weten' vervangen door een antwoord, de mensheid kan slecht omgaan met wat onbekend en onzeker is. We kunnen de vraag niet openhouden en dan is er ineens, volkomen onlogisch, een schepper en zijn wij schepselen. Ik blijf liever bij het niet weten dan bij een geloof dat bovendien nagenoeg overal een instrument in de handen mensen wordt, niet alleen om tegemoet te komen aan onze behoefte aan een verklaring, maar vooral ook door machtswellust vervormd wordt en vervolgens uitmondt in een serie dogma's om over mensen te regeren. En dan lees en/of kijk ik naar Govert Schilling of Vincent Icke, twee vooraanstaande natuurwetenschappers. Naar Govert zijn zoektocht naar de oorsprong van de mens en de grenzen van het heelal. Dan staat er weer een

artikel in de Volkskrant van zijn hand over astronomische raadsels, sterrenstelsels die afwijken van onze huidige inzichten en lees ik over Magelhaense wolken, waarbij één daarvan al dertig miljard sterren bevat. Dan kan ik echt niet uit de voeten met een man met een baard, die wij God de Vader noemen. Dat is begrijpelijk wishfull thinking van onwetende mensen van lang geleden. Maar ieder normaal, intelligent wezen in deze tijd die zich een beetje heeft verdiept in astronomie, geologie, biologie en natuurkunde kan toch onmogelijk vasthouden aan die ene schepper van onze aarde? Ik kan soms niet geloven dat andere mensen nog op die manier geloven en die kleine blauwe planeet van ons niet wat meer in kosmisch perspectief kunnen of willen zien.

Stel dat God bestaat, wat een pleefiguur is dat dan eigenlijk. Iets scheppen, maar geen onderhoud plegen, geen verbeteringen aanbrengen, wegstijgen bij het lijden van zijn schepselen. Ik zat 's avonds in de auto, onderweg naar huis, de radio aan. De luisteraars werd gevraagd: 'Wat zou je doen als je God was?' Antwoorden als 'de dieren redden uit de vele bosbranden', 'dat alle kinderen te eten hebben' en 'dat er vrede is' kwamen natuurlijk voorbij. Het heerlijkste antwoord vond ik die van de luisteraar uit Emmeloord: 'Als ik God was dan zou ik mij eens wat vaker laten zien'.

Op 16 november 2022 meldde NOS-nieuws dat de Verenigde Naties hadden getaxeerd dat er die dag inmiddels 8 miljard mensen op aarde leven. Verderop in het artikel werd vermeld dat er in de geschiedenis van de mensheid ongeveer 109 miljard mensen op aarde hebben gewoond. Ervan uitgaande dat de meeste mensen deugen dan lijkt het mij voor een God wel lastig om zich vaker hier te laten zien. Ik pleit hem dan ook een beetje vrij: als manager van de hemel heeft hij het, met meer dan 100 miljard zielen daarboven, naar ik aanneem, behoorlijk druk.

Maar, en dan kom ik terug bij Sartre, wiens werk ik sinds mijn achttiende tracht te doorgronden, die stelt dat als God niet bestaat wij voor een complex gegeven staan, namelijk dat we vrij zijn en verantwoordelijk voor onszelf. We zijn tot vrijheid veroordeeld, zegt Sartre en daarmee onze eigen scheppers. Die vrijheid reikt nog verder dan onze persoonlijke, innerlijke wereld, we zijn ook verantwoordelijk voor de wereld buiten onszelf. Hebben we dan niet gewoon een taak te vervullen? Vrijheid is niet een begrip dat in veel interviews ter sprake is gekomen in relatie tot zingeving. Alleen

Mariël benoemde het en gaf in ons gesprek aan dat vrijheid, de ruimte om jezelf te ontwikkelen en geluk voor haar samenhangen. Voor mij is er ook een donkere kant aan. Hangen vrijheid en angst dan ook niet met elkaar samen? Want als wij de scheppers zijn van ons eigen leven, hebben we dan wel houvast, is er dan grond onder onze voeten of is er dan helemaal niets? Het was Sartre die mij als adolescent, met zijn, mij verpletterende, vrijheidsbesef deed inzien dat alleen ikzelf, uit de brokstukken van mijn ervaringen, een doel, een invulling van mijn leven moest samenrapen.

Over verlangen naar een geloof

“Toen werd ik wakker in een donker bos/Ik was verdwaald in het midden van mijn leven/ Dat wat ik vasthield liet mij zomaar los.”

Jan Eijkelboom

Deze zinnen typeerden mij in een fase van mijn leven. Om de weg terug te vinden volgde ik een aantal jaren een opleiding aan het Instituut voor Ecologische Gezondheidszorg. Wat ontbrak en soms pijnlijk gevoeld werd, was echte inspiratie, ik miste een geloof. Tijdens een van de sessies werd mij gevraagd om op zoek te gaan naar de bron van waaruit je leeft, de verloren droom. Toen werd het voor mij ineens weer duidelijk. Er werd ons gevraagd om in een beeld of een woord dat spontaan omhoogkwam, de essentie van je leven te benoemen. In eerdere oefeningen rondom deze vraag bleef het stil in mij, maar nu dook er plotseling iets op waarvan ik direct bemerkte dat het voor mij klopte: *“We are the world”*, de titel van dat liedje van Michael Jackson, was voor mij die bron. Het is in enkele woorden, de kern, de zingeving van mijn bestaan. Verdwaald was ik toen, in het midden van mijn leven, en juist daarom ervaarde ik wat mij op zondagochtend 3 juli 1994 gebeurde als een moment van diep inzicht, als mijn herontdekking van de wereld. Ik vond mijn geloof terug, een persoonlijk houvast en wist het leven weer op waarde te schatten. *“We are the world”* als mijn essentie en daarmee de verantwoordelijkheid om zorg te dragen voor elkaar en deze planeet. Vanuit die individuele ervaring begrijp ik heel goed dat mensen dat houvast zoeken in een geloof, met als grootste nadeel dat het verlangde houvast al snel gevangenschap wordt in een bouwwerk van dogma's, restricties en een eenzijdig mensbeeld. Het probleem is dat degene die zoekende is het niet persoonlijk maakt, het niet laat bij een eigen antwoord, maar zichzelf voegt bij een systeem, een institutie en zich ook nog eens laat ~~10~~ maken dat er zoiets is als het 'ware geloof'. De tegenspraak zit al in de term, het is óf waar of het

is geloof. Het ware geloof bestaat niet. Wat waar is dat is waar, dat noem ik wetenschap, geloof is iets anders. Het gaat niet samen. Een van de mooiste uitspraken over onze hang naar religie komt van Harry Mulisch: "Geloof heeft alleen zin als het niet waar is."

Esmeralda zei in ons gesprek dat ons grootste verlangen is dat er een wereld hierna bestaat, om na onze dood iedereen weer te zien die we kwijt zijn geraakt. Ze zei dat het iets anders is dan geloof en ook iets anders dan hoop. Het verlangen naar een hiernamaals is, zoals zij het ziet, vooral een diepe wens.

Voor mij is duidelijk dat als je het gezonde verstand écht gebruikt ieder mens een wat zwaarmoedige last te dragen heeft, de last van het niet weten, van eindigheid, van nietigheid. Als je die last niet kunt dragen zoek je naar een geloof, heb je een God nodig, een persoonlijke assistent om die zwaarmoedigheid te torsen. Daarmee is religie een krachtige, aantrekkelijke oplossing om ons leven te verlichten. Sylvie zei het zó in ons gesprek: "Soms denk ik dat het mooi is als je zoiets kan geloven omdat ik zie dat het heel veel mensen iets brengt". Religie geeft het leven betekenis, stilt een honger naar spiritualiteit die er kennelijk is, ook bij mij. Het appelleert aan een oer behoefte om eenheid met het 'zijn' te bereiken, om je te verzetten tegen het lege 'niets', om onderdeel te zijn van een groter geheel, om deel te nemen aan iets dat groter is dan jezelf.

Ik kan mij nog goed herinneren dat ik via onze katholieke middelbare school in aanraking kwam met de Pax Christi voettochten. De eerste keer maakte het grote indruk op me. We verzamelden met duizenden jongeren in de Brabanthallen in Den Bosch, samen zingen, samen hopen en verlangen dat er meer is dan dit leven, het was een spirituele ervaring, om met zoveel anderen tegelijkertijd hetzelfde te verlangen, opgeheven te worden. Het is dan verleidelijk om wat je hoopt tot waarheid te verheffen. De andere kant van die gezamenlijke hoop kwam er ook snel, een paar dagen later al, toen we de voettocht afsloten in de St. Jan kathedraal, juist tussen al die anderen, tussen duizenden in mijn ogen gelovige jongeren voelde ik mij helemaal alleen met mijn ongeloof, met mijn niet gekend voelen en vluchtte ik die kerk uit.

Dat verlangen naar een geloof is ook het verlangen naar een leven na de dood, dat het niet ophoudt. Het hiernamaals, dat mij zo is voorgehouden als kind, ik geloof daar niet in en de meeste door mij

geïnterviewden gaan er ook vanuit dat het klaar is wanneer je sterft. Ik sta er wel voor open, doodgaan is ook een uitdaging, stel dat het toch anders is dan ik dacht. Als ik doodga dan is dat met nieuwsgierigheid, ik laat me graag verrassen. In het verhaal 'Oscar en oma rozerood' van Eric Emmanuel Schmitt had de kleine jongen, Oscar, die in het ziekenhuis lag, stervende was en de laatste dagen in coma was geraakt een bordje naast zijn bed gezet waarop stond 'Alleen God mag mij wakker maken'. Dat is ook wat ik mijzelf toewens als ik dood ben.

Heeft het leven dan zin?

"Als het leven geen zin heeft, dan maakt het maar zin!"

Kamagurka

De meeste geïnterviewden geven in soms verschillende bewoordingen vergelijkbaar antwoord op de centrale vraag naar de zin van het leven. De strekking daarvan is ongeveer deze: Het leven heeft geen zin, het is aan onszelf om er zin aan te geven. "De zin van het leven, die schrijf je zelf" stond al eens op een poster van 'Loesje', ik opende daar deze inleiding mee. Vooral dat laatste 'er zelf zin aan geven' blijkt voor een aantal van ons nogal een opgave te zijn of te zijn geweest, ergens op ons levenspad. Zeker in de fase van jongvolwassen zijn heeft voor velen die vraag gespeeld: 'Wat moet ik met mijn leven, wat heeft het voor zin?' De regel van Albert Camus 'Alleen, onder een hemel zonder God' komt weer even bij mij terug, die kernachtige formulering. Zo heb ik mij een periode in het leven gevoeld. Dat wij allen alleen zijn, dat God niet bestaat en dat het een zinloos bestaan lijkt. Het was enkele jaren later in mijn leven dat ik de weg vond om mijn eigen zin aan het leven te geven. Het was nacht, ik keek naar de sterrenhemel en zag dat het daar geschreven staat, wat de zin van het leven is. Dat daar staat dat het leven geen zin heeft, dat we geen zinnig antwoord hebben op die oneindigheid die we waarnemen, op waar we vandaan komen, wat er nog meer is en hoe het universum ontstaan is. Tegelijkertijd gebeurde er toen, en nu nog steeds als ik naar de nachtelijke hemel kijk, iets heel bijzonders. Ik ben mij bewust van mijzelf én zie op dat moment ook dat daar sterren staan. Dat geeft zin aan mijn leven, dat ik sterren zie en ik op een minuscuul blauw pareltje in het heelal sta. Onbegrijpelijk en indrukwekkend. Het is de zin van de onzin die ik ervaar en die mij doet beseffen dat ik LEEF en

dat het een leven met vragen en zonder antwoorden is en dat alleen dat al de moeite van het leven waard is, met die vragen te leven en te hopen dat er wellicht een antwoord komt op die grote vragen over ons ontstaan, of we alleen zijn in het heelal of er nog eens een God zich komt laten zien. Rick, mijn zoon zei dat het leven geen zin heeft maar dat het wel zinvol is om te leven en in dat leven twee dingen te doen: ons universum verder ontdekken en zorgen dat wij als mens, inclusief onze kennis behouden blijven en door wetenschap steeds meer begrijpen. Dan zie ik de sensationele beelden van de dit jaar gelanceerde James Webb telescoop en denk ik dat hij gelijk heeft: laten we goed voor onszelf en deze aarde zorgen, laten we onze kennis vergroten. Deze aarde is een spannend avontuur en het is het waard om dit van generatie op generatie door te geven.

Vincent Icke, de natuur- en sterrenkundige zette mij tijdens een lezing eens op een ander been. Er zijn vele boeken geschreven, miljoenen mensen hebben nagedacht over die vraag over de zin van het leven. Icke gaf zijn antwoord op de vraag naar de zin van het leven: 'Ik twijfel nog' zei hij, 'of het 42 of 14 is'. Dit om te illustreren dat het net zo plausibel is om aan het antwoord op die vraag naar 'de zin' een getal toe te kennen in plaats van woorden. Is '42' een minder antwoord dan 'om nu en in het hiernamaals gelukkig te zijn' zoals in de catechismus staat. Beide antwoorden zijn in zijn en mijn ogen even onzinnig of even geldig, als dat je beter bevalt. Elk antwoord is evenveel waard. Camus zei al dat de betekenis van het menselijk leven niet vaststaat. De tijdelijkheid, de nietigheid, de onbeduidendheid van ons leven hier op aarde wordt ook vaak genoemd. We zijn hier even, miljarden gingen ons voor, vermoedelijk nog miljarden komen na ons, wie zijn wij dan? Mijn opa's heb ik nog gekend. Beide waren politiemannen. Ik weet weinig van ze. Ze stierven toen ik nog jong was. Hebben ze meegewerkt met de bezetters in 40-45? Ik weet het niet, ik had ze graag gevraagd naar hun ervaringen in die tijd, naar hun wereldbeeld. Hun vaders heb ik niet gekend, ze zijn vergeten, opgelost in de tijd. Een mens kan een eeuw overzien, 100 jaar, meer niet, mijn kleinkinderen zullen zich mij wellicht nog herinneren. Mijn vader zal voor hen een onbekende zijn. Het stelt allemaal niet zoveel voor, eeuwige roem is voor weinigen weggelegd en ook zij hebben er niets aan. We verdwijnen allemaal in de anonimiteit van alle voorgaande generaties.

Wat nu, als het leven toch geen zin heeft?

“Het menselijk leven heeft geen vaststaande betekenis”

Albert Camus

Ieder van ons heeft op zijn eigen manier besloten om er maar wat van te maken. “Nu we hier toch zijn”, zoals Peet in ons gesprek aangaf. Ieder van ons heeft zijn eigen antwoord gevonden op wat het leven dan toch zinvol maakt, ondanks dat het intrinsiek geen zin heeft. Dat persoonlijke antwoord dat wij onszelf gegeven hebben is een kleurrijk palet aan beschrijvingen van wat het leven de moeite waard maakt. Lees de interviews en put er inspiratie uit. Een essentiële rode draad is wel dat nogal wat mensen ervoor kiezen om niet te veel na te denken over de zin van het leven, maar vooral te LEVEN en dat in hoofdletters te doen. “De zin van het leven ben je zelf” zegt Jules Deelder, “De zin van het leven verzin je niet, die ontdek je” zegt Jean Paul Sartre, “Het heeft geen nut, maar wel zin” zegt Herman Finkers, “Je vindt de zin niet in de beschouwing, maar in de beleving” zegt Jack ergens in zijn interview, “Leven zonder doel, dat leeft het lekkerst” zeg ik. Daarmee kom ik op mijn eigen antwoord op die vraag naar de zin van het leven. Die zin zit voor mij in het meemaken, het ervaren van het leven. Als ik nog niet geboren was, zou ik geboren willen worden, ondanks dat ik ook periode heb gekend waarin dat niet zo was. Twee centrale woorden zitten er in de vraag: Wat is de *zin* van *het leven*? Vroeger stond ik zoveel méér stil bij de *zin*, bij dat vraagstuk, bij de zoektocht naar dat antwoord. Nu ik verder ben sta ik meer stil bij *'het leven'*, bij het gegeven dat ik leef. De zin zit in het *leven* zelf. Het is misschien ook wel het enige advies wat voortkomt uit deze exercitie. Hou je niet bezig met de zin, maar met het leven en kijk vooral waar je zin in hebt.

De taal van zin

“Zin is de gemoedstoestand waarin je bent als je zinnen geprikkeld zijn, je zintuigen het schone waarnemen, je volzinnen betekenis hebben en je louter zinvolle doelen voor ogen hebt.”

René Gude

Al pratende met mensen over de zin van het leven begon het woord ‘zin’ aan een opmerkelijke opkomst. De eerste keer gebeurde dat in

mijn gesprek met Gonny. Ik vroeg haar naar wat haar leven de moeite waard maakte en ze zei: 'de mensen om mij heen, mijn gezin'. Hé, het viel ons beiden tegelijkertijd op, in dat woord 'gezin', in die kleine, oh zo waardevolle gemeenschap waar we allemaal ooit onderdeel van zijn geweest en de meesten van ons ook weer zelf hebben gecreëerd: daar zit 'zin' in. Er zijn zoveel woorden waarin die drie letters een rol spelen: zinnelijk, zinvol, zinnig, zintuig, zinloos, waanzin. Later in het gesprek met John(vdH) noemde hij René Gude, de inmiddels overleden denker des Vaderlands, die in de laatste fase van zijn leven meer dan ooit stil stond bij de zin en onzin van het leven. Gude keek in zijn denken op vier manieren naar dit thema. Zin verwijst allereerst naar het lijflijke, het fysieke. Gude noemde dat het zinnelijke of het lekkere, het lustvolle. Zin is ook het zintuiglijke, het esthetische, het schone. Zin staat ook voor het zinrijke, het rationele, dat je in staat bent te verwoorden wat je doet of moet doen. En ten slotte betekent zin ook zinvol, dat je achter de doelen staat van je leven of je werk, dat het voor jou zinvol is.

Toen de 'zin' in vieren was opgedeeld, kreeg ik het gevoel dat Gude iets op het spoor was. Het was nog broos, maar 'zin' was met deze uitleg veel concreter dan de meeste stukken die ik in boeken en kranten over zingeving had gelezen. "Die vier betekenissen van zin" vroeg iemand aan René, "leuk maar wat moeten we ermee?" Gude antwoordde: "Leer ze uit je hoofd en zorg er als de donder voor dat ze allemaal in je leven tot hun recht komen. Het mag een paar jaar kosten, het mag je hele leven duren, maar je weet wat je te doen staat."

Liefde, seks en voortplanting

"We hebben alleen elkaar in deze onzinnige wereld"

Albert Camus

Zinnelijk, als je daar de letterlijke betekenis van opzoekt kom je bij: 'Als iets of iemand seksuele lusten heeft of opwekt. Voorbeelden: 'een zinnelijke vrouw', 'zinnelijke geuren', 'zinnelijke liefde tegenover platonische liefde'. Verder tref je in het woordenboek in relatie tot zinnelijk ook onder meer de volgende woorden aan: 'dierlijk, erotisch, geil, genotziek, onzedelijk, sensueel, wellustig, wulps, zwoel'. René Gude brengt het lijflijke, het lustvolle in verband met de zin van het leven. In mijn gesprekken kwam ik dat ook meerdere manieren tegen. Als het gaat om seks, lichamelijk genot noemden geïnterviewden dat

een aantal keren als iets dat bijdraagt aan de zin van het leven. Als ik dat onderwerp soms bewust aansneed bleken degenen waarbij dat aan de orde kwam dat telkens te beamen.

Dat liefde zin geeft aan het leven, eigenlijk kan niemand daar omheen. Bij mijn vraag, veelal aan het einde van mijn interview, naar wat nu het belangrijkste is in het leven kwam heel vaak de naam van de levenspartner naar voren, werden kinderen genoemd en de liefde voor de eigen plek, de eigen kring, de kleine intieme gemeenschap waardoor mensen zich omringd voelen. Mijn eigen ervaring en die van vele anderen is dat het ontbreken van liefde, het niet hebben van een partner vaak een diep gevoel van pijn met zich meebrengt en soms zelfs de ervaring van zinloosheid. Dat het overlijden van een partner vaak de vraag naar ‘wat nu nog de zin van het leven is’ oproept en dat opgroeien in een nest waarin weinig liefde werd ervaren een levenslang effect op mensen kan hebben.

Mijn persoonlijke antwoord op de vraag naar de zin van het leven is dat die toch vooral gelegen is in de Liefde, dat is mijn godheid. Het energieke gevoel dat er is als je verliefd bent, het diepe bewustzijn dat samenhangt met de liefde voor een ander, voor je kinderen, het grootse gevoel van liefde voor de aarde dat je kan ervaren als je in de natuur bent. De diepe pijn die je ervaart als je een geliefde verliest, is daar de andere kant van. Voor mij is liefde de bron van, de sleutel tot de zin van het leven. Dat maakt dat ik LEVEN met hoofdletters schrijf. Als kind leerde ik dat God liefde is. Het is omgekeerd denk ik nu: Liefde is de god van velen. Als ik al die interviews nog eens bekijk op dat punt dan is het toch het menselijk contact waar de meeste mensen hun geluk aan ontleen. “In de liefde zit veel zin” zei André mij. Hij wordt dit jaar honderd, hij kan het weten.

Een schepping, of je daar nu wel of niet in gelooft, ik denk dat velen van ons wel ervaren wat John Denver zingt in ‘Summer’: “A part of everything is here in me”, zo voelt het wel, daar heb ik geen geloof voor nodig.

En dan de voortplanting, ik kwam het geregeld tegen in gesprekken, het ‘doorgeven’, het ‘menselijk bestaan een vervolg geven’, de mooie gedachte die schuilt in het idee dat je zelf doorleeft in de genen van de volgende generaties, dat er zin schuilt in het bijdragen aan de continuïteit van de mensheid. De andere kant daarvan kwam ik tegen in het werk van de Zuid-Afrikaanse filosoof David Benatar die zijn

ideeën over de ‘tirannieke zinloosheid van het bestaan’ heeft beschreven in een boek met de sombere titel *‘Better Never to Have Been’*. De kern van dat boek is dat geboren worden altijd een kwalijke zaak is. Zelfs een ‘goed’ leven bevat nog altijd een onnoemelijke hoeveelheid leed, en Benatar komt vervolgens uit bij de meest fundamentele vrees die onder zijn ouderschap zindert: ‘Het afgrondelijke besef dat we niet weten, en nooit volledig zullen weten, wat we onze kinderen aandoen.’ De benauwende conclusie: ‘Voortplanten is hopen op vergeving.’ Mijn ervaring is dat er niets is wat mij meer betekenis en zin in het leven heeft gegeven dan mijn drie kinderen, dat de zin van het leven ineens geen vraagstuk meer is, dat het hebben van kinderen alle twijfel over de zin van het leven wegneemt, dat zij de zin van het leven zijn: te zorgen voor hun veiligheid, het stimuleren van hun ontwikkeling, het zien van hun groei en bloei, ‘it keeps me going’. Het motiveert om te werken, geld te verdienen, het motiveert om zelf een goed mens te zijn, het motiveert om plannen te maken, een huis te bouwen, boodschappen te doen, bloemen te plukken en met hen te zwemmen in zee. Het motiveert om lief te hebben en lief te zijn.

Zinloosheid

‘Er is niets en ook dat is er niet’

Zen leraar

Tijdens het schrijven van deze inleiding kwam ik dankzij de zinvolle tip van Yvonne over de psychiater Irvin Yalom, de volgende passage tegen, ik citeer: “Wij mensen hebben het niet getroffen. Het lijkt alsof we voortdurend op zoek zijn naar de betekenis van het leven, terwijl we in een wereld zijn terechtgekomen die geen enkele intrinsieke betekenis heeft. Een van de belangrijkste taken in ons bestaan is een betekenis verzinnen die ons voldoende steun biedt om het leven te kunnen leven. De moeilijkheid is echter dat we tegelijkertijd moeten vergeten dat we zelf degenen zijn die deze zingeving hebben bedacht. We verzinnen zelf een betekenis en gaan er vervolgens van uit dat die al onafhankelijk van ons bestond en dat we haar alleen maar hoefden te ontdekken. Onze ononderbroken zoektocht naar de zin van het bestaan doet ons vaak in een zingevingscrisis belanden.”

Dat was het dan, zal ik denken aan het einde van mijn leven, weer een mens die geprobeerd heeft iets van dat leven te begrijpen, de zin te zien, gepoogd heeft besef te hebben van het grotere geheel. Ik heb er deel van uit gemaakt en gezien dat uiteindelijk de uitkomst hetzelfde is, of je nu gemakzuchtig of gedreven bent, doelen hebt gesteld en bereikt, elke avond op het leven geproost hebt, elke avond op de zinloosheid van het bestaan het glas geheven hebt: het resultaat, datgene waarmee het eindigt, is voor iedereen hetzelfde. We weten niet waar we vandaan komen, we weten niet of we nog ergens naar toe gaan en als we dat doen waarheen dat is en of wat we gedaan hebben of niet gedaan hebben ergens toe gediend heeft. Het leven, mijn leven beslaat, als het een beetje meezit, tachtig of misschien wat meer omwentelingen van de aarde rond de zon. Mijn leven eindigt met een kaart met de vermelding van een zinvol leven waarin ik getracht heb vooral deelnemer te zijn. Mijn leven zal in retrospectief zoveel gelijkenis vertonen met dat van vele anderen. Evelien schetste het in ons gesprek: "Wat we doen is geboren worden, opgroeien, studeren, uit huis gaan, werken, trouwen, kinderen krijgen. Het enige dat het uniek maakt is dat het mijn leven was". Voor ieder van ons geldt: het leven is mijn verhaal, mijn jas, mijn spijker op mijn kop. Bram Vermeulen zong: "Ik heb een steen verlegd in een rivier op aarde". Dat is niet zoveel. Het zegt wel iets over mij en mijn gemoedstoestand op verschillende momenten in het leven als ik kijk naar citaten die ik verzameld heb: Al lang geleden, in 1974, onderstreepte ik in de bundel 'Hoe ver is de nacht' van Huub Oosterhuis de volgende regels: "Ga ik slapen dan denk ik:/wanneer wordt het dag./Als ik opsta denk ik:/wordt het ooit avond./Dan wordt het avond/nacht/ en eindeloos duurt het." Ergens heb ik genoteerd "God schiep de dag en wij sleepten ons er doorheen", Dimitri Verhulst. Ik las een artikel van Max Pam over de schilder Ysbrant van Wijngaarden. Hij schreef: "dat maakte Ysbrant tot de moderne mens, die niet meer in God gelooft, maar die wel zoekt naar zingeving in zichzelf. Ook tevergeefs natuurlijk". Het is iets wat ik doe, iets wat velen doen. Terwijl ik schrijf over 'zinloosheid' denk ik ook nog aan een passage uit 'Max, Mischa en het TET offensief' van Johan Harstad: "Wij vullen onze dagen met idiote bezigheden, zij zijn alles wat we hebben bij de afwezigheid van God. 'Niets aan te doen' is de eerste zin van 'Wachten op Godot' van

Becket. Godot komt niet en er is niets aan te doen. Toch moet 'niets' gedaan worden en dat doen we, een leven lang, steeds maar weer, terwijl er niets op het spel staat." Is het dat, we doen iets, maar eigenlijk niets? Ja zo ongeveer wel en de troost zit dan in Harrie Jekkers: "Je was wel niet belangrijk, maar je betekende toch wat". Ik denk ook wel eens dat we het voor elkaar geheimhouden, die gedachte, sterker nog het weten dat dit alles zinloos is, om het elkaar niet nog moeilijker te maken dan het is. Dat we elkaar betoveren met zingevende zinnen, gedachten, opvattingen en sommigen komen zelfs met een heilig geloof, een krachtige overtuiging, een 'weten', meestal om hun angst voor het onbekende, het gebrek aan vermogen om met het 'niet weten' om te gaan, de diepgevoelde ervaring van zinloosheid van dit leven toe te dekken, weg te poetsen, te laten oplossen. Ik begin er maar niet over, want wat zal ik zeggen? En wat zeg jij dan? Had ik er dan ook gewoon niet kunnen zijn, had dat iets uitgemaakt? Misschien niet, maar dan, een wereld zonder mij, dat vind ik een vreemde gedachte, ik was er al die tijd, ik was er de hele tijd.

Over de dood

"Ik buig mij over haar heen en kus haar voorhoofd. Ze voelt al koel aan: de dood is gearriveerd."

Irvin D. Yalom

De dood, hij kwam wel eens langs in de gesprekken die ik voerde, als we spraken over zinloosheid, uitzichtloosheid, verlies en diepe pijn. Een fragment uit de film 'Kom hier, dat ik u kus' naar de roman van Griet Op de Beeck kwam nogal binnen: "Eigenlijk is al ons handelen één grote compensatiedrang om te proberen te vergeten dat we eigenlijk allemaal aan het sterven zijn, terwijl als we ergens troost uit kunnen putten is dat uit de acceptatie dat we hier maar even zijn. Elke keer lijken wij weer verrast te worden door de vergankelijkheid. We schrikken ons een ongeluk als de dood in de buurt komt. Huh, de dood? Ik wist helemaal niets over de dood." Zo erg was het niet in de gesprekken die ik voerde maar er blijft ongemak aanwezig rond dat thema ondanks dat we allemaal op de hoogte zijn van onze sterfelijkheid, ondanks dat we nagenoeg dagelijks worden geconfronteerd worden met de dood. We kunnen dat wel aan als het maar niet te dichtbij komt. We kunnen lang praten, veel denken en

ervaren, naar veel streven en er zin aan ontlelen. Ondertussen proberen we het op afstand te houden, het gegeven dat de dood in één seconde alles uitwist.

Heb je nu je zin?

“Het heeft geen nut, maar wel zin”

Herman Finkers

Ik eindig bij het begin, bij het gegeven dat ik jullie een vraag heb gesteld, de vraag naar de zin van het leven. Ik heb jullie in deze exercitie betrokken en voel me verantwoordelijk om het ultieme antwoord op de vraag naar de zin van het leven te geven. Alles wat jullie hebben gezegd in één alomvattende conclusie samen te brengen. Natuurlijk, de verwachtingen zijn nu hooggespannen en daar sta ik met lege handen. Ik kan ik niet anders dan zeggen dat op die vraag geen gefundeerd antwoord mogelijk is en kan ik ook niet anders dan de Boeddha citeren: “We moeten onszelf onderdompelen in de rivier van het leven en de vraag laten wegdrijven.” In de berg aantekeningen die ik gedurende de interview periode maakte vond ik deze zinnen terug, niet gedateerd, ergens onderweg schreef ik ze op:

Het leven; paarse floxen die bloeien in de zomer, later weer de geur van herfst, uitzicht op zee en met wat geluk een mooie zonsondergang. Het leven; wij samen, de kinderen in kano's, peddelen door het fjord, de bergen als decor. Het leven; haar warme lichaam tegen mij aan, mijn handen op haar heupen, haar handen over mijn rug. Het leven; een kind zien spelen, bosbessen plukken en een licht dalend pad in de Vogezen, op weg naar een citron pressé op een zonnig terras. Veel meer is het niet, het leven, maar ook niet minder. Zin heeft het allemaal niet, maar ik heb er wel zin in. Als ik huil wanneer ik 'Foolish Games' van Jewel hoor vind ik het leven mooi, als ik lach omdat ik 'Ik heb een man gekend' van Yentl en de Boer hoor, ook dan vind ik het leven mooi. Maar heeft het zin? Ik heb er meestal wel zin in en ja... ik mis soms een god om in te geloven.

Ik ben groot geworden met het paradijs, het Bijbelse beeld van een volmaakte wereld die wij niet meemaken, maar die ons beloofd is, na onze dood. Mijn paradijs heb ik toch geprobeerd in het leven zelf te zoeken en ook gevonden in liefde en de natuur en in seks, de vorm waarin liefde en natuur samenkomen. De als oudst bekende zin in het

Nederlands geschreven, ergens rond het jaar 1100 begint met “Hebban olla vogala nestas”; altijd weer vogels die nesten beginnen. Waar onze taal ooit mee begon, met dat thema lijkt het mij mooi om hier te eindigen. Het is de cirkel van het leven, het is de zin die wij kennelijk ervaren in het doorgeven van het leven, waardoor er nooit een einde is, omdat er altijd weer vogels komen die nesten beginnen.

Verantwoording

Ik heb over een periode van een kleine twee jaar, in totaal 31 mensen gesproken over het thema van deze bundel. Telkens aan de hand van dezelfde gespreksleidraad, maar telkens ook heb ik getracht het gesprek zijn eigen route te laten kiezen. Ik heb iedereen gevraagd om het door mij schriftelijk uitgewerkte interviewverslag te lezen en waar nodig te corrigeren, aan te passen, weg te strepen, aan te vullen met het uiteindelijke doel dat het ieders eigen, persoonlijke en herkenbare verhaal zou worden. Ik heb ook telkens aangegeven dat ieders verhaal publiek zou worden en in ieder geval bij de overige deelnemers aan dit project terecht zou komen. Maar breder nog, want ongetwijfeld ligt het straks ergens op de lees- of schrijftafel bij iemand thuis en is er een ander die er belangstellend in kijkt. Misschien heeft dat wel zin? De gesprekken zijn in deze bundel op alfabetische volgorde gezet. Ik maak daarop één uitzondering, ik open de reeks met Dick, als eerbetoon aan mijn oud-leraar Dick van Geest die afgelopen zomer stierf. Nogmaals wil ik iedereen die mee heeft willen doen bedanken voor de bereidheid, eerlijkheid, openheid en het vertrouwen dat jullie daarmee aan mij hebben geschonken. Ik heb genoten van de gesprekken en van het vervolg dat daar soms weer uit is ontstaan. Ben jullie dankbaar voor alle liefde en vriendschap die erin besloten ligt. Ik besef dat jullie degenen zijn die, in allerlei verschillende fasen en vormen, zin hebben gegeven aan mijn leven. Jullie tips inspireren mij weer. Ik eindig deze inleiding met die van mij.

Gerard van Leeuwen, december 2022

Mijn zinvolle tips

Luisteren

John Denver, Summer- Live at the Universal Amphitheatre, Los Angeles Augustus/September 1974.

Zijn stem, de simpele gitaarbegeleiding, de tekst, alles klopt aan dit nummer. We zijn allen onderdeel van een groter geheel en van dat alles om mij heen ervaar ik ook zoveel in mijzelf. "There's no one just like me/Yet as different as we are, we're still the same/ And oh I love the life within me/I feel part of everything I see/And oh I love the live around me/ A part of everything is here in me."

Kees, Frans Halsema

Over de betrekkelijkheid van het leven gaat deze door Michel van der Plas geschreven tekst. We gaan allemaal dood, net als mijn vader Cees van Leeuwen en Frans Halsema zingt: "Het gaat allemaal toch doodgewoon zijn gang en het draait, bedenk ik nou, hier ook wel zonder jou."

Queen, These are the Days of Our Lives

Van het laatste studioalbum 'Innuendo', waarop Freddy Mercury nog meedeed. Met zijn dood kort erna in gedachten een prachtig nummer over het leven, de vergankelijkheid en dat 'in the end' alleen de liefde telt.

Lezen

Annie Ernaux, De jaren

Vlijmscherp schetst zij haar persoonlijke levenservaringen, een leven dat zestien jaar eerder begon dan het mijne en dat voor een aanzienlijk deel een overlap vertoont. Meestal vinden wij boeken geweldig vanwege de bijzondere hoofdpersoon of indrukwekkende gebeurtenissen. Ze steken dan zo af tegen ons gewone leven, maar vaak is het fictie. Ernaux schrijft juist daarover, over ons alledaagse leven dat we zelf graag opkloppen als slagroom, om het wat meer te laten zijn. Vervang de gebeurtenissen in Frankrijk door vergelijkbare in ons land, vervang de Franse namen uit het politieke en publieke leven door die uit Nederland, de beurre de cacahuètes door Calvé pindakaas en dan lees je over een leven waarin ik mij zo herken, waarin ik onze tijd herken en dan doet het mij vooral beseffen dat ik een minuscuul deeltje van de geschiedenis van de mensheid meemaak, zelf een minuscuul deeltje ben en dat er altijd vragen en nooit antwoorden zijn, dat alle levens op elkaar lijken en in het grotere geheel niets voorstellen en mij tegelijkertijd doet beseffen dat mijn

leven uniek is omdat ik dat ben, mijn bewustzijn er eenmalig is, er geen tweede komt zoals ik, net zoals er geen tweede zal zijn zoals jij.

Primo Levi, Is dit een mens

Met dank aan Lies, die deze titel noemde, wat maakte dat ik het boek opnieuw pakte. Het meest indringende boek dat ik ooit heb gelezen, zijn ervaringen in het kamp Auschwitz-Birkenau, minutieus opgetekend. De verschrikkingen die hij daar heeft ervaren, het systeem van ontmenselijking waaraan hij werd onderworpen en het feit dat hij, desondanks tussen al die mensen die geen mensen meer waren, van wie hun menselijkheid was bedolven onder wat hun is aangedaan of wat ze anderen hebben aangedaan, zelf mens is gebleven en ergens nog zin aan ontleende. Vooral omdat hij de mens in de ander is blijven zien en anderen om zich een had die daartoe ook nog in staat waren. Hij schrijft: "Als het enige zin heeft om naar de redenen te zoeken waarom juist mijn leven, onder duizenden net zulke levens, de proef heeft kunnen doorstaan, dan geloof ik dat ik het aan Lorenzo dank dat ik nu in leven ben; niet zozeer om zijn materiele hulp als wel omdat hij me, met zijn aanwezigheid en zijn natuurlijke, vanzelfsprekende goedheid, voortdurend deed voelen dat er nog een rechtschapen wereld buiten de onze bestond, iemand en iets die zuiver en echt waren gebleven, niet verdorven en niet verruwd, vrij van haat en angst; iets dat heel moeilijk te omschrijven was, een verre mogelijkheid van betere dingen, maar waarvoor het de moeite waard was te blijven leven...Maar Lorenzo was een mens: zijn menselijkheid was zuiver en onaangetast, hij stond buiten die wereld van ontmenselijking. Dankzij Lorenzo is het mij gegeven geweest om niet te vergeten dat ik ook een mens ben."

Yuval Noah Harari, 21 lessen voor de 21ste eeuw

Les 20 gaat over zingeving en in dit hoofdstuk laat de schrijver haarscherp zien wat de mensheid deed en doet, verhalen verzinnen om te verklaren wat wij niet weten en niet kunnen verklaren. Dat wij mensen een verhaal nodig hebben om de zin van het leven te kunnen duiden. Hij laat al die verhalen zien en maakt duidelijk dat het verzinsels zijn die ons geruststellen, ons richting en houvast geven. Hij bevestigt mij in mijn 'innerlijk weten' dat het antwoord op de vraag naar de zin van het leven in ieder geval geen verhaal is van 'een schepper', een 'eeuwige cyclus waar wij deel van uitmaken', een

communistisch paradijs op aarde' of een andere religie of ideologie. Allemaal verhalen, verzinsels, het leven is geen verhaal.

Huub Oosterhuis, Tijd van leven

In de bundel 'Hoe ver is de nacht' pagina 36 staat dit gedicht waarin zoveel elementen van het leven dat wij leiden staan benoemd. Ze komen allemaal aan bod in de tijd die we leven. Het is een lied bij Prediker 3, 1-15. Daar staat: 'Alles heeft zijn uur, alle dingen onder de hemel hebben hun tijd'. En dan volgt er een soort litanie: tijd om te baren, een tijd om te sterven, een tijd om te planten, een tijd om te oogsten. Laat ik maar leven en ze allemaal ondergaan, leren kennen, nu ik er toch ben, dacht ik toen. Luister naar een nummer van The Byrds, 'Turn, turn, turn' (1965), die hebben er een popsong van gemaakt of luister naar de The Brothers Four die dat eveneens deden met 'The Green Leaves of Summer'.

Dick

Geboren in 1931, te Den Haag. Ik heb Dick van Geest voor het eerst ontmoet in 1968, als brugklasser op het Lodewijk Makebljide College, waar Dick moderator was, wat zoveel betekende dat hij als geestelijke godsdienstonderwijs gaf op een middelbare school. Als dertien- of veertienjarige katholieke jongen ontdekte ik aan de hand van de godsdienstmethode die Dick hanteerde hoe het in mijn ogen zat met het geloof. Eigenlijk heeft Dick mij van het geloof afgeholpen, heb ik wel eens grappend tegen hem gezegd. Er zit een kern van waarheid in. Dick stelde ons de vraag hoe God er uit gezien zou hebben als wij mensen het uiterlijk van leeuwen hadden gehad. Toen viel bij mij het kwartje, dat wij niet de schepselen van God zijn, naar zijn gelijkenis geschapen, maar dat wij degenen zijn die een God nodig hebben en dat om die reden wij er een bedacht hebben naar ons beeld. God als projectie van de mens, God als verlangen van de mens, dat is het inzicht dat ik toen aangereikt kreeg. Later bracht Dick ons op het spoor van de Pax Christie voettochten waar hij zelf nauw bij betrokken was. Een wezenlijke ervaring in mijn leven als adolescent. Ik voerde dit gesprek met Dick in juni 2021, ruim een jaar later, op 16 augustus 2022 stierf hij. “De tijd is gesloten” stond er als vermelding op zijn rouwkaart. Ik ben dankbaar dat Dick, nog voordat de klok stopte, mij deze blik op zijn leven en zijn visie daarop heeft gegund.

Je vader, je moeder, wie waren zij?

Mijn vader, was de zoon van een brood- en banketbakker. Hij had twee broers, een die op de grote vaart terecht kwam, de ander werd ook bakker. Hijzelf, had niets met de bakkerij en werd tandarts. Hij kwam uit een middenstandsmilieu. Opvallend was wel dat zijn moeder haar opvoeding had gehad in Brussel, wat elitair, zich wat verheven voelend. Mijn vader ging naar Utrecht voor zijn studie en heeft aardig aan het studentenleven deelgenomen en zich daar ook wel ontwikkeld en is verder gaan kijken dan de broodjes en taartjes van de kleine bakkerij. Hij heeft wat voor die tijd opvallende hobby's opgepakt. Filmen inclusief een draaiboek maken, scènes voorbereiden. Het resultaat moest wel wat opleveren voor de kijker. Ook toneelspelen was een hobby, hij was lid van een amateur toneelvereniging, hoewel hij daar geen toneelspeler was. Hij was als

tandarts 'modern' te noemen. Het vak professionaliseerde zich steeds meer en hij ging daarin mee. Wij woonden op de Regentesselaan 14 in Den Haag, waar hij ook praktijk hield. Wat mij opviel als kind dat mijn vader graag en op goede wijze gesprekken kon leiden. Als kind moest ik wel eens, als ik straf had gekregen, aan het bureau van mijn vader in de praktijk beneden mijn strafwerk maken en zag ik hoe hij die gesprekken voerde.

Mijn moeder, geboren in 1902, kwam uit Amsterdam, had een moeilijke jeugd achter de rug. Haar ouders heb ik nooit gekend, haar moeder was al heel vroeg overleden. Mijn ouders leerden elkaar kennen op de toneelvereniging en trouwden in 1930. Ik werd geboren in 1931, als oudste zoon. Daarna volgden nog drie broers en drie zussen. Ik kom uit een groot, Rooms-Katholiek gezin. Ik ben al jong naar het seminarie van het bisdom Haarlem in Heemstede gegaan, omdat de pastoor dat zei. Het was gebruikelijk dat de oudste zoon uit een gezin tot priester wordt opgeleid. Eigenlijk wilde ik zelf naar het gymnasium, Het Aloysiuscollege, mijn ouders vonden dat ook, maar de pastoor werd gehoorzaamd.

Wat voor invloed heeft het seminarie op jou gehad?

Ja...in ieder geval dat ik mij moest voegen naar wat verordonneerd werd. Het loskomen van thuis staat mij ook bij. Ik ging naar het Klein Seminarie, dat was de gymnasiale opleiding vanaf mijn twaalfde tot mijn negentiende jaar. Je was die jaren van september tot de kerst van huis en vervolgens duurde het tot 2^e paasdag alvorens je weer naar huis mocht. Daarna kwam de opleiding tot priester in Warmond, eerst twee jaar filosofie, daarna vier jaar theologie.

Het was niet alleen omdat het een vanzelfsprekendheid was dat ik als oudste tot priester werd opgeleid. Ik wilde ook zelf wel de zielzorg in, mensen nabij zijn. Als je dan dit pad moet volgen, dan doe je dat maar en maak je er het beste van, zo stond ik erin. Een bolleboos was ik niet, ik heb die theologische en filosofische inzichten allemaal een beetje bij elkaar moeten knokken. Je leert er wel sociaal zijn en er werd je regelmatig duidelijk gemaakt dat je er was om God te dienen en pas later in het hiernamaals gelukkig te zijn. Maar dat is voor iedereen. In 1958 werd ik op 27-jarige leeftijd tot priester gewijd. Mijn eerste parochie was in Lisse, een nieuw gestarte parochie in de nieuwbouw waar ik twee jaar heb gewerkt, daarna kwam Rotterdam Feijenoord. Je kreeg een telefoontje van de bisschop, zo ging dat. 'U moet

donderdagavond in Rotterdam zijn'. Je had vijf dagen om afscheid te nemen van het leven waar je in zat. Vijf jaar heb ik daar gewerkt, een compleet andere wereld, een arbeidersparochie op het Noordereiland. Ik heb daar een heerlijke tijd gehad, ik fietste door de parochie, als priester in mijn zwarte pak. Toen werd ik 'modern', ik liet mij door één van de parochianen, een kleermaker, een blauw pak aanmeten. Het was het eerste waarin ik mij een beetje rebels opstelde. En dan kwam er op een gegeven moment weer een brief van de bisschop. Het was 1965, met de aankondiging dat mijn volgende aanstelling die van Moderator, geestelijk verzorger, op het Lodewijk Makeblide College in Rijswijk zou worden. Ik had wel wat ervaring in het lesgeven, catechese op de lagere school, maar dit was andere koek. Je groeide erin, ook met steun vanuit het bisdom waar met collega's regelmatig het onderwijs inhoudelijk, didactisch en pedagogisch werd besproken. Ik heb daar twintig jaar als moderator en docent gewerkt. Begin jaren tachtig werd ik gevraagd om een halfjaar als aalmoezenier een rol te vervullen bij de missie van de Blauwe Baretten, een infanteriebataljon dat onderdeel was van de VN-vredesmacht UNIFIL, in Libanon. Men wilde mij daarna bij het leger houden en ik realiseerde mij dat ik ouder werd en de afstand tussen mij en de leerlingen steeds groter werd. Het leek mij ook een goed moment om bij Defensie door te gaan en het werk op school over te laten aan een jongere docent. Ik ben in Breda op de Chassékazerne als aalmoezenier aan het werk gegaan. Ik heb uiteindelijk mijn loopbaan beëindigd bij defensie. Ik bleef nog wel betrokken bij de Benedictusparochie in Rijswijk en ook in Oudenbosch.

Ik zie jou als een soort deskundige op het gebied van de zin van het leven. Je preekte over dat onderwerp, in de zielzorg zullen ongetwijfeld parochianen jou die vraag vaak hebben gesteld, maar was is nu jouw antwoord als ik vraag wat voor jou de zin van het leven is?

...lange stilte...hele lange stilte...

Ik zou het niet weten. Ik kan moeilijk zeggen 'op weg naar de hemel en zo', dat zegt mij namelijk helemaal niks. Ik kan alleen zeggen dat ik het leven heb gekregen, ik heb er niet om gevraagd en ik maak er maar het beste van en de ene keer is dat meer naar je medemens toe en je omgeving, mijn werkomgeving indertijd. Het is proberen een beetje bij de mensen te staan en een beetje te bemoedigen als dat nodig is. Dat is

zo ongeveer de ondergrond van mijn priester-zijn, mensen proberen te bemoedigen, herkennen wat zij beleven, dat koppelen aan mijn eigen leven. Als je zelf niet openstaat en niet weet wat je beleeft dan kan je ook niet naar de mensen toe zeggen hoe ze het moeten doen. Je moet je mond houden en je oren openzetten. Als mensen een antwoord willen hebben moet je eigenlijk zeggen: 'ik weet het ook niet, maar je zou dit of dat eens kunnen doen, misschien'.

Dick, je moet heel lang nadenken over die vraag, wat is de zin van alles en zegt dan "ik weet het eigenlijk niet". Ondertussen heb jij een heel leven lang een functie bekleed waarin je werd verondersteld het wél te weten. Hoe ging dat?

Dat is het probleem in het leven, dat gedacht wordt vanuit systemen die wat veronderstellen terwijl we alleen te maken hebben met losse individuen met ieder een eigen wil, een eigen opdracht, een eigen visie en nogal veranderlijk zijn.

Je geeft aan dat we ongevraagd op deze wereld zijn, wat impliceert dat, wat jou betreft? Is het daarmee zinloos of zinvol?

Als je er niets mee doet heeft het in mijn ogen geen zin, dan had je net zo goed weg kunnen blijven of er een eind maken, want dan is het toch zinloos. Als je wat ouder wordt gaat het besef doordringen dat het leven pas zinvol is als je er iets mee doet. Dan komt ook het moment dat je beseft dat als je compleet wil zijn, je er ook écht iets aan of mee moet doen. Zien te groeien als mens, je verstandelijke vermogens ontwikkelen, je emoties ontdekken en daarvan leren.

Je schreef mij dat hoe je in de wereld staat deels afhankelijk is van indringende invloeden van binnenuit en van buitenaf. Wat zijn die indringende invloeden die je hier aanstipt?

Je karakter wordt toch gevormd door je naaste omgeving, het kleine kringetje van het gezin. Op een gegeven moment ontwikkel je een overtuiging, je hebt een aandrang of je hebt een idee en dat hangt denk ik ook samen met hoe je karakter is, hoe je reageert op gebeurtenissen. Mijn aandrang was dat ik niet voor niets wil leven. Mijn vraag was altijd wel 'wat heb het voor nut?'

Was betekenis geven aan je leven voor jou het je richten op de ander?

Ik vond dat wel een heel belangrijk punt. Daarom ben ik ook naar het seminarie gegaan, als twaalfjarige voelde ik dat al wel. Ik herinner mij dat er op de lagere school een pater Kapucijn kwam, pater Amadeus, een hele aardige meneer, die was er voor anderen, die was er voor ons, had oog voor ons. Hij was een voorbeeld, die kant moet ik uit, het ambt van priester leek mij toen ook mooi. Zijn openheid, ontvankelijkheid, een beetje stimuleren dat heeft hij toch wel bij mij opgeroepen.

En toen je na die opleiding in de praktijk kwam, kon je toen, in jouw ogen zinvol werk doen?

Ja, toen kwam ik bij de mensen terecht en kon ik een beetje gewoon zijn, mijzelf zijn. Ik zat net op de drempel van die oude, traditionele kerk in 1958 en de periode daarna waarin er een frisse wind ging waaien. En daar heb ik goed gebruik van kunnen maken, die vernieuwing paste mij, ik ben gelijk uit die priesterrok gestapt en in kostuum gaan lopen, op de fiets met de verkennerij mee. Lekker veel op huisbezoek, dat vond ik prachtig, maar zonder de vragenlijst van 'hoeveel kinderen en hoelang duurt het nog voor de volgende...' Soms reageerden parochianen die dat niet gewend waren met 'U bent nooit op huisbezoek geweest'. Ik hield dat allemaal bij en kon hen de data geven waarop ik geweest was en dan zeiden zij: 'Nee, dat was geen huisbezoek, toen was u gewoon op bezoek'. Omdat ik niet vroeg of suggereerde dat er nog wat kinderen moesten komen of een beetje van dit of dat voldeed ik niet aan de verwachting van mensen. Ik vond die rol niet meer passend, had daar geen zin in en sprak ook uit dat gezinsplanning iets was dat mensen zelf maar uit moesten zoeken. Ik wilde die rol als priester op mijn eigen wijze invullen en het zo ook zinnig maken voor mijzelf. Iedere keer weer proberen een weg daarin te vinden.

De zin van het leven, heel veel mensen koppelen dat ook aan geloof en hiernamaals. Geloof jij nog in waar je mee opgegroeid ben?

Ik denk dat er een groter verband is, ze hebben dat een tijd lang hemel genoemd, maar dat zijn allemaal tijdgebonden voorstellingen. Het enige dat ik kan zeggen is dat ik niet geloof dat het zomaar weer af is

als je dood bent, hoewel het de grote schijn heeft, je bent natuurlijk hartstikke dood, maar ik vermoed eigenlijk, omdat die vraag zo in mij leven blijft van 'waar is de zinnigheid nu van dit hele gebeuren' dat er toch iets meer moet zijn dat mij overstijgt en waar ik een deel van ben en daar moet je dan maar namen voor zien te vinden.

Is dat dan geloof of hoop?

Het is iets wat je zelf bedenkt, daar zit wel hoop bij want als je een weg probeert te vinden dan hoop je toch wel dat er een einddoel is. Ja, dat er zoiets bestaat en ook dat je het dan mag bereiken en zeker als het zo vaag is en je het niet met twee handen kunt vastpakken.

Is er dan ook een bedoeling, een taak, een opgave?

Als de aarde er 'zomaar' is ben ik er ook zomaar en als de aarde een bedoeling heeft dan heb ik ook een bedoeling. Het is maar hoe je die aarde weer beschouwt, als je het ziet als een schepping door een derde dan zijn er weer heel andere beelden.

Geloof jij dan in de schepping, dat er iemand of iets aan touwtjes heeft getrokken?

Er is wat, ja, er is wat, je staat in het leven, dat heb je gekregen, punt uit. Je hebt het leven, dat is eigenlijk het enige zekere wat er is, waar je vandaan komt, waar je naar toe gaat en hoe het met de aarde zit, dat is allemaal voor jou en na jou, onder jou en boven jou. Ik denk niet dat ik er voor niks ben en ik heb tot nu toe de aandrang om iets met het leven te doen, op kleine schaal, om er minstens iets zinnigs voor mij van te maken in de hoop dat mijn omgeving mag delen in die zingeving. Het leven is zinnig voor mij als het ook zinnig is voor de ander. Als het voor de ander niet zinnig is dan is het ook niet zinnig voor mij.

Zie jij dat uitreiken naar de ander als jouw 'opgave' in het leven?

Ja, dat blijf ik proberen, iedere keer weer. De zin dat is niet iets van 'oh hier heb ik hem'. Het blijft mensenwerk, het is veroveren, blijven veroveren. En kritisch zijn op hoe je het leven vormgeeft, in de dagelijkse praktijk, hoe je in dit leven staat, in je werk staat, hoe je met mensen omgaat. Voortdurende zelfreflectie, het moet door je kop heen en door je hart heen. Misschien dat er ooit een hoger beginsel uitkomt, laten we dat hopen, anders is het een beetje zinloos, vooral als het tegen zit om het goeie in het leven te zien. Dat is dan een onmogelijke